

„Deusone in regione Francorum”

(HIERONYMUS : *Chronicon*, a° 373)

door CHARLES VERLINDEN.

In het *Chronicon* van den H. Hieronymus leest men onder het jaar 373 n. Chr. : *Saxones caesi Deusone in regione Francorum* (1).

Men weet dat, na den passus van Ammianus Marcellinus (XVII, 8, 3) over den tocht van Julianus den Afvallige tegen de Salische Franken in 357-58 (2), men om zoo te

(1) HIERONYMUS, *Chronicon* uitg. R. HELM, *Eusebius Werke*, d. VII. *Die Chronik des Hieronymus*, I (Leipzig, 1913), blz. 246.

(2) „Petit primos omnium Francos, eos videlicet quos consuetudo Salios appellavit, ausos olim in Romano solo apud Toxiandriam locum habitacula sibi figere” (uitg. J. ROLFE, 1935, I, 350). Men heeft dezen beroemden passus en wat onmiddellijk volgt en voorafgaat, bijna altijd geïnterpreteerd alsof Julianus in 358 aan de Saliërs de toelating had gegeven zich in Toxandrië te vestigen. In den grond stemt de Caesar er slechts mede in dat ze aldaar zouden blijven. Ammianus zelf verklaart dat de Saliërs zich reeds vroeger (olim) in het gebied hadden neergezet. Dit zal zeer waarschijnlijk gebeurd zijn tijdens de moeilijkheden op het einde der regeering van Constans (— 350), waarin de Franken, die in het Romeinsche leger dienden, een voorname rol hebben gespeeld. Cf. A. W. BIRVANCK, *Nederland in den Romeinschen tijd*, II (1943), blz. 638. Wanneer men den tekst van Ammianus aandachtig leest, heeft men zelfs den indruk dat Julianus de Toxandrische Franken eigenlijk niet bestreed, doch slechts hun onderwerping ontving tijdens een campagne tegen hun bureu de Chamaven. De achtervolging van het Frankische gezantschap na het onderhoud met den Romeinschen aanvoerder, is niet meer dan een krachtdemonstratie omwille van het keizerlijk prestige. De Franken worden, ten andere, met geschenken teruggezonden. De Chamaven, integendeel, die over den Rijn waren getrokken, worden achteruitgedreven, zoodat geheel de stroom van Bazel tot aan de zee opnieuw onder Romeinsche controle kwam te staan. Over dit laatste punt, zie J. BIDEZ, *La vie de l'empereur Julien* (Parijs, 1930), blz. 155 v.

zeggen geen gedateerde teksten meer bezit over den opmarsch van de noordelijke groep der Franken naar het Zuiden (1). Het zou dus voor de geschiedenis van den Frankischen opmarsch, en bijgevolg voor die der kolonisatie, buitengewoon belangrijk kunnen zijn te weten waar zich het *Deuso* van Hieronymus' *Chronicon* bevond. Zulks zou misschien toelaten met een zekere nauwkeurigheid te bepalen tot waar de Franken omtrent 370 waren doorgedrongen (2).

Het belang van dit toponymisch probleem is de historici niet ontgaan. Indien *Deuso* gelijk stond met *Duisburg* bij Brussel, zooals KURTH (3) en J. GILISSEN (4) het meenen, dan zou zulks bewijzen dat de Franken toen reeds in het huidige Belgische Brabant waren gevestigd, wat bv. ook J. LINDEMANS aanneemt (5). CAMILLE JULLIAN (6) dacht aan *Diest*, wat ongeveer hetzelfde resultaat zou geven. G. DES MAREZ nam het op voor *Deinze* (7) en A. WAUTERS geloofde met *Doesburg* in Gelderland te doen te hebben (8).

(1) Bij Sulpicius Alexander door Gregorius van Tours geëxcerpeerd in *Historia Francorum*, II, 9 (uitg. W. ARNDT en B. KRUSCH, *M. G. H. SS. rer. Merov.*, I, 72) komt een bericht voor over de nederlaag, die de Frankenkoningen Gennobaudes, Marcomer en Sunno vanwege de Romeinsche generaals Quintinus, Victor en Nannenus ondergingen in 388 nabij het Kolenwoud. Daarop steunend heeft J. LINDEMANS, *De Frankische kolonisatie in Brabant (Eigen Schoon en De Brabander*, IX, 1934, 1, 7) gemeend te mogen aannemen dat de Franken toen reeds bij het Kolenwoud gevestigd waren. Zulks kan echter niet uit bedoelden tekst worden afgeleid, daar we hier te doen hebben met Franken van den Midden-Rijn, die de baan Keulen-Boulogne gevolgd hadden en na hun nederlaag over den Rijn werden teruggedreven.

(2) Over den datum, zie verder blz. 66 v.

(3) *Clovis*, I³, blz. 117, n. 6.

(4) *Note sur la colonisation germanique en Brabant (Rev. belge de Phil. et d'Hist.*, d. XVII, 1938), blz. 96.

(5) *Loc. cit.* en *Toponymische verschijnselen op kaart gebracht (Hand. Kon. Com. Topon. en Dialect.*, d. XIV, 1940, 67-169).

(6) *Histoire de la Gaule*, d. VII, blz. 247, n. 1.

(7) *Le problème de la colonisation franque*, blz. 36, n. 1.

(8) *L'origine de la population flamande de la Belgique (Bul. Acad. R. de Belg.*, 3e r., d. LV, 1885), blz. 130.

De twee Brabantsche, de Oost-Vlaamsche en de Geldersche localisaties van *Deuso* kunnen natuurlijk van het chronologisch verloop van den Frankischen opmarsch en van geheel het proces van de Frankische kolonisatie een volledig verschillend beeld geven. Het vraagstuk van de localiseering van *Deuso* is dus een nieuw onderzoek volkomen waard.

Wij moeten daarvoor uitgaan van den tekst van de de Chroniek van Hieronymus, en eerst de waarde daarvan trachten te bepalen.

Hieronymus werd geboren te Stridon in Dalmatië tusschen 340 en 350 en overleed op 30 September 420 te Bethlehem. Hij is dus een tijdgenoot. Hij vertaalde o. a. in het latijn de Grieksche wereldchroniek van Eusebius van Caesarea, die tot 325 liep, en zette ze voort tot 378. Het is dus in zijn eigen voortzetting dat onze tekst over *Deuso* thuis hoort. De Chroniek van Hieronymus werd geschreven te Constantinopel in de jaren 379 en 380, dus minder dan tien jaar na de gebeurtenis, welke ons hier interesseert. Daarbij komt nog dat de schrijver zelf in Gallië was geweest en nl. te Trier, zoodat hij over de volkeren, die onze gewesten bewoonden, tamelijk nauwkeurige begrippen moest hebben opgedaan (1).

Over een slag met de Saksers vinden we ook een bericht bij een ander tijdgenoot, nl. Ammianus Marcellinus (2).

(1) Over Hieronymus, zie P. DE LABRIOLLE, *Histoire de la littérature latine chrétienne* (Parijs, 1920), blz. 449, 458, 498.

(2) XXVIII, 5, 1-7 (uitg. C. U. CLARK, 1910, II, 477). Uit de biographie van Ammianus Marcellinus moeten we vooral aanstippen dat deze officier het leger verliet omtrent 370 en toen zijn historische arbeid begon. Van de 31 boeken van zijn geschiedenis der keizers zijn slechts de laatste 18 bewaard. Ze handelen over de feiten van 353 tot 378, dus juist die welke de schrijver het best in staat was te kennen, hetzij door eigen ondervinding, hetzij door rechtstreeksche inlichtingen. In dien tijd valt ook de slag tegen de Saksers. Daarenboven heeft Ammianus in onze gewesten gediend. Cf. M. SCHANZ, *Geschichte der Römischen Litteratur*, IV, 1 (München, 1914), blz. 93 v.

Dit bericht is veel langer : het geeft inderdaad een heele reeks topographische en strategische bijzonderheden, die we onmogelijk met de laconische aanduiding bij Hieronymus kunnen vergelijken. Er komen nochtans twee aanduidingen van belang in voor, die de aandacht dienen te vestigen, omdat ze de twee eenige elementen betreffen, welke ook Hieronymus naast de vermelding der Saksische nederlaag opgeeft : nl. den datum en de localisatie.

De datum, we zagen het reeds, is bij Hieronymus 373. Bij Ammianus heeft de veldslag plaats *Augustis ter consularibus*. Nu valt het derde consulaat van de toen regeerende keizers Valentinianus I en Valens in 370 (1). Er is dus een verschil van drie jaar in de dateering. Anderzijds vinden we een plaatsnaam — *Deuso* — bij Hieronymus, terwijl Ammianus er geen vermeldt. We moeten bijgevolg trachten na te gaan wie van beiden het bij het rechte eind heeft. Daarvoor is het noodzakelijk te onderzoeken wat in enkele latere bronnen en ook in een anderen passus van Ammianus Marcellinus zelf over den slag met de Saksers wordt gezegd.

Latèn we beginnen met Ammianus XXX, 7, 8 waar nog een bericht voorkomt over een Saksischen inval onder Valentinianus I (2). De feiten, die in dezen laatsten passus beschreven worden, zijn bij Ammianus niet gedateerd, niettegenstaande wat Bijvanck daarover in tegenovergestelden zin mededeelt (3). Niets belet ons dus, althans op het eerste gezicht, aan te nemen dat het ook hier den slag geldt, dien Hieronymus in 373 plaatst. Is dat werkelijk zoo, dan moeten we de twee passussen bij Ammianus op-

(1) W. LIEBENAM, *Fasti consulares imperii romani von 30 v. Chr. bis 565 n. Chr.* (Bonn, 1909), blz. 38.

(2) Uitg. C. U. CLARK, II, blz. 547 : „Inter haec tamen caute graviam, conversos ad metuendam rabiem Saxonas semper quolibet inexplorato ruentes, delatosque tunc ad ...res tractus, quorum spoliis paene redierant locupletes, malefido quidem sed utili commento peremit, praeda raptoribus vi fractis excussa.”

(3) *Excerpta Romana*, I, 1931, blz. 437.

vatten als verband houdend met dezelfde militaire feiten. Ofwel moeten we aannemen dat er twee Saksische invallen waren : één in 370 (1), en één daarna, misschien wel in 373, zooals Hieronymus meent. Daarbij komt nog dat de Chroniek van Cassiodorus, a^o 373 (2) letterlijk den tekst van Hieronymus overneemt, maar hem doet voorafgaan van de woorden : *Valentinianus IIII et Valens IIII. His consulibus...* Nu valt het vierde consulaat van Valentinianus en Valens werkelijk in 373 (3). Wordt dan wellicht geheel dit chronologisch vraagstukje duidelijk, indien we aannemen dat Ammianus XXVIII, 5, 1-7 verkeerdelijk *ter* heeft waar *quater* zou moeten staan, dit tengevolge hetzij van een vergissing van Ammianus, hetzij van een fout in de hs.-traditie?

Alleen een vergelijking van de twee passussen van Ammianus kan het antwoord op deze vragen leveren.

We moeten eerst opmerken dat, wat betreft Am. XXVIII, 5, 1, geen enkel hs. *quater* heeft. Ten tweede maakt het lange bericht in boek XXVIII een gansch anderen indruk, dan het veel kortere in boek XXX. Het schijnt dus wel dat we met twee verschillende veldslagen te doen hebben. De feiten, die in boek XXX verhaald worden, hebben betrekking op de jaren 373 en volgende, en zelfs een vluchtig onderzoek laat toe vast te stellen dat de door den schrijver gevolgde orde niet streng chronologisch is. Het is dan ook niet omdat Am. XXX, 6 feiten uit 375 behandelt, dat de in XXX, 7 verhaalde gebeurtenissen omtrent dien tijd moeten vallen ; zij kunnen even goed een paar jaar ouder zijn. Het lijkt me bijgevolg zeer goed mogelijk dat er onder Valentinianus in het begin van de jaren zeventig der IVe eeuw twee slagen tegen de Saksers werden geleverd :

(1) Augustis ter consulibus (Am., XXVIII, 5, 1-7).

(2) Uitg. MOMMSEN (*M. G. H. Auct. Ant.*, XI), blz. 152.

(3) LIEBENAM, *op. cit.*, blz. 38.

één in 370 op een onbekende plaats, en één in 373 te Deuso. Wat er ook van zij, de geographische en strategische details medegedeeld in den eersten passus van Ammianus mogen niet zonder meer op den slag bij Deuso worden toegepast, zooals dat wel eens is geschied (1).

We komen nu tot de kern van het probleem, dat hier dient behandeld te worden : de identificatie van *Deuso*.

Laten we eerst even aanstippen dat in den tweeden passus van Ammianus een localisatie met een toponiem voorkwam, terwijl dat niet het geval is in den eersten. De hs. vertoonen echter, jammer genoeg, juist op de plaats waar die localisatie heeft gestaan, een leemte van 12 letters. Nu lezen zekere uitgevers, waaronder Gelesius (Bazel, 1533) *maritimos* of *terrestres* vóór *tractus*. Beide lezingen moeten nochtans verworpen worden, daar, in het eerste geval, de uitgang *res*, die in het hs. V (Bibliotheek van het Vaticaan, Fuldensis, IXe eeuw) voorkomt, moet vervangen worden door *mos*, en daar, in beide gevallen, de leemte van 12 letters verre van aangevuld is. We blijven dus aangewezen op één enkele localisatie : nl. *Deuso*, dat te lezen staat bij Hieronymus en dat we moeten identificeren.

Naast de moderne namen waaraan men reeds gedacht heeft, nl. Duisburg bij Brussel, Diest, Deinze en Doesburg, zou men ook kunnen rekening houden — voor zoover het alleen den vorm geldt — met *Dutsel* (gem. Wezemaal, prov. Brabant) tusschen Dijle en Gete, of met *Deuzeld*, een afhankelijkheid van Schoten (gem. Brasschaat, prov. Antwerpen), of nog met *Duizel* in Noord-Brabant en zelfs met *Diessen* in dezelfde Nederlandsche provincie (2). Geen

(1) Bv. J. GILISSEN, *loc. cit.*

(2) Dit laatste heet *Deosne* in 709 (in pago Texandrie... in loco Deosne) en *Diosna* in 726 (*Diosna* in pago Texandrio). J. VANNÉRUS, *Tessenderloo et la Toxandrie* (Feestbundel H. J. van de Wijer, I, 1945, blz. 408, 409).

enkele van deze laatste vormen staat philologisch verder van Deuso dan zekere der reeds voorgestelde (1).

Om veilig *Deuso* te kunnen identificeeren, moeten we eerst de latere bronnen nagaan die, althans gedeeltelijk, Hieronymus hebben nageschreven.

Een bericht over een slag tegen de Saksers onder Valentinianus I komt nl. voor in de *Historiae adversus paganos libri VII* (VII, 32, 10) van Paulus Orosius (2). Deze Spaansche priester schreef zijn christelijke wereldgeschiedenis omtrent 418. Ze loopt tot 417 (3). Voor het latere keizerrijk gebruikt Orosius vooral als bronnen Hieronymus en Eutropius. Het is natuurlijk de eerste, die hier gevolgd wordt, vermits het *Breviarium* van Eutropius eindigt met 365. De tekst van Orosius luidt als volgt: *Valentinianus Saxones, gentem in Oceani litoribus et paludibus inuisitam, virtute atque agilitate terribilem, periculosam Romanis finibus eruptionem magna mole meditantes in ipsis Francorum finibus oppressit. Het in ipsis Francorum finibus* van Orosius doet dadelijk denken aan Hieronymus, maar het schijnt wel dat ook Ammianus niet ongebruikt bleef. Zoowel deze schrijver als Orosius bezigen beide het woord *eruptio* om den inval te kenschetsen.

Uit Orosius wordt de tekst bijna letterlijk overgenomen door Paulus Diaconus, *Historia Romana* XI, 4 (4). Dit

(1) Terloops weze er aan herinnerd dat men Deuso ook in betrekking heeft willen brengen met Deutz in het Rijnland. Cf. bv. SENCKLER, 6^e *Uebersicht der Münzgeschichte des Rheinlandes bis zur Mitte des achten Jahrhunderts* (*Bonner Jahrbücher*, d. XV, 1850), blz. 155-158. De oude vorm voor Deutz is echter *Divitia*; dit is dus uitgesloten. Zie PETER in W. H. ROSCHERS, *Ausführliches Lexicon für Griechische und Römische Mythologie*, I, 2, 3017.

(2) Uitg. C. ZANGEMEISTER (*Corp. SS. eccl. lat.*, V), blz. 513.

(3) B. SANCHEZ ALONSO, *Historia de la historiografía española*, I (Madrid, 1941), blz. 65 v.

(4) Uitg. H. DROYSEN (*M. G. H. Auct. Ant.*, II), blz. 186.

getuigenis heeft dus geen waarde op zich zelf (1). Jordanes, integendeel, brengt weer wat meer. In zijn *De summa temporum vel origine actibusque gentis Romanorum*, 309 (2), een wereldchroniek, die tot 551 reikt, staat het volgende : *Valentinianus... contra Saxones Burguntionesque qui plus LXXX milia armatorum primum Reni in limbo castra metassent, movit procinctum*. Hier schijnt dus de handeling, waarbij ook de Boergondiërs zouden betrokken zijn geweest, op de oevers van den Rijn plaats te hebben. Eindelijk zijn er ook gegevens te vinden in de *Chronicae* (II, 45) van den Pseudo-Fredegarius (3). In dit VIIe-eeuwsche geschrift heet het : *Saxones caesi Diosone in regione Francorum consedit qui superfuerunt*. De tekst is natuurlijk overgenomen uit Hieronymus, maar wijzigt misschien wel temelijk de toedracht der zaken, daar *in regione Francorum* hier schijnt te slaan op *consedit*, et niet op *Diosone*. De passus zou dan geen localisatie van den veldslag behelzen, doch men moet zeker wel rekening houden met de deerlijke latiniteit van den chronist. Opmerkenswaardig is ook de vorm *Diosone*, naast *Deusone* bij Hieronymus. *Diosone* schijnt op het eerste gezicht niet zoo ver van *Deosne-Diosna* = Diessen (4).

Naast den vorm *Diosone* is de eenige nieuwe inlichting, die we uit de latere bronnen gewonnen hebben, het gegeven over de mogelijkheid eener localisatie van den veldslag dicht bij den Rijn, dat we aan Jordanes verschuldigd zijn.

De laatste auteur, die het Deuso-probleem met eenige uitvoerigheid heeft behandeld is J. GILISSEN (5). Volgens

(1) Hetzelfde geldt voor ISIDORUS VAN SEVILLA, *Origines*, IX, 2, 100 (MIGNE, P. L., d. 82, col. 338).

(2) Uitg. TH. MOMMSEN (*M. G. H. Auct. Ant.*, V), blz. 39.

(3) Uitg. B. KRUSCH (*M. G. H. SS. rer. Merov.*, II), blz. 68.

(4) Cf. hierboven, blz. 68, n. 2.

(5) In zijn reeds aangehaald artikel in *R. B. P. H.*, d. XVII, 1938, blz. 96.

hem is het doorslaande argument ten gunste van Duisburg in Brabant, het dal en de tweesprong, die bij Ammianus Marcellinus (XXVIII, 5, 1-7) (1) vermeld worden. Ik heb echter reeds de aandacht gevestigd op het feit dat de topographische gegevens in dezen passus niet zonder meer met den slag van 373 mogen worden in verband gebracht. Maar we kunnen zulks een oogenblik over het hoofd zien. Dat vermelde topographische bijzonderheden niet stroken met Deinze, voorgesteld door DES MAREZ, wordt door GILISSEN onderstreept, en ik neem zulks ook graag aan. Maar voor de andere voorgestelde plaatsen kan men even goed aan een dal — of aan een hollen weg — denken als voor Duisburg. Het relief van Brabant (Diest) of van Gelderland (Doesburg) sluit dit geenszins uit. Zelfs kan iets dergelijks aangenomen worden voor de op zeer hypothetische wijze door mij voorgestelde plaatsnamen in de Prov. Antwerpen, in Brabant en in Noord-Brabant (Deuzeld, Dutsel, Duizel, Diessen). Wat het *divortium itineris* aangaat is de topographie van de Romeinsche banen in het Noorden van Gallië te onzeker, vooral voor de *diverticula*, om een argument van waarde te verstrekken. Archeologische bewijzen heeft men ten andere te Duisburg niet gevonden zooals ook J. VANNÉRUS, in aansluiting bij GILISSEN, aanstipt (2).

Over het algemeen heeft men het Deuso van Hieronymus en van de daarmee verwante teksten (Cassiodorus, Pseudo-Fredegarius) (3) voor een *unicum* gehouden. Men heeft doorgaans niet opgemerkt dat deze plaatsnaam ook op andere wijze bekend is. Er bestaan inderdaad munten van keizer Postumus (260-267) met het opschrift : *Hercules*

(1) *Valle abdita* en *divortio itineris*.

(2) J. VANNÉRUS, *Le limes et les fortifications gallo-romaines de Belgique* (*Acad. R. Belg., Cl. Lettres, Mém. in-4°, 11, 2, 1943*), blz. 206.

(3) Waar nochtans *Diosone* staat.

Deusoniensis. Wij worden hier dus op een nieuw spoor gebracht. Uitgaande van dit numismatisch gegeven moeten we nagaan of het mogelijk is dezen Hercules van Deuso ergens te localiseeren.

De opschriften der munten van Postumus, die in aanmerking komen voor ons onderzoek zijn de volgende : a) *Her(culi) Deusoniens(i)* ; b) *Herc. Deusoniensi* ; c) *Herculi Deusoniensi*. Er is ook een bronzen munt uit wat lateren tijd, nl. van Carausius, den vijand van Maximianus, met het opschrift : *Her(culi) Deuseniensi* (1).

In dit laatste opschrift heeft volgens HOLDER, steunend op *Rev. de Numismatique* (1893, blz. 49), het toponymische adjectief een *i* na de aanvangsletter, wat niet het geval is op de munten van Postumus. Dit *Deuseniensi* doet dadelijk denken aan *Diosone* van den Pseudo-Fredegarius (2). Is dit louter toeval of mag men daaruit afleiden dat de Pseudo-Fredegarius onafhankelijker zou zijn van Hieronymus dan zulks op het eerste gezicht schijnt, en dat hij een bron zou hebben geraadpleegd waarin niet *Deusone* zooals bij Hieronymus voorkwam, maar *Diosone*, verwant met *Deuseniensi* op de munt van Carausius? Dat zou dan natuurlijk de waarde van zijn getuigenis verhoogen en, in dat geval, zou ook zijn afwijkende versie voor *in regione Francorum* meer aandacht verdienen. Wat dit laatste betreft worden we echter onmiddellijk terecht gewezen door Ammianus, die als tijdgenoot natuurlijk veel beter met de

(1) A. HOLDER, *Alt-celtischer Sprachschatz*, I (Leipzig, 1896), col. 1273, volgens H. COHEN, *Description historique des monnaies frappées sous l'empire romain*, d. VI (Londen, 1886), blz. 25 ; cf. H. MATTINGLY en E. SYDENHAM, *The roman imperial coinage*, d. V, 2, door P. H. WEBB (Londen, 1933), die voor Postumus veel meer geeft dan COHEN ; nl. blz. 338 (3 uit de werkplaats Lyon), blz. 342 (2, zelfde atelier), 345 (2, id.), 348 (3, id.), 349 (1, id.), 353 (3, id.), 356 (1, id.), 365 (1, Keulen). Voor CARAUSIUS, *ibid.*, blz. 530.

(2) Cf. *supra*, blz. 70.

juiste toedracht der zaken bekend was. Deze zegt inderdaad : *Nec quisquam eorum (sc. Saxonum) genitales revisere potuit lares, ne uno quidem caedibus concorporalium superesse permisso* (XXVIII, 5, 1-7). Er kan dus geen sprake zijn van een vestiging van overlevende Saksers in het gebied der Franken. En daarbij komt nog dat in het repertorium van Mattingly en Sydenham de munt van Carausius geen *i* heeft na D ! (1)

Wat de geographische localiseering van het toponymisch adjectief op de hooger vermelde munten betreft, moeten we natuurlijk in de godsdienstgeschiedenis, en wel in de geschiedenis van de Herculesvereering, een antwoord zoeken.

Noch het korte artikel van Ihm over Deuso in de *Realencyclopädie* van PAULY-WISSOWA (V, 1905, col. 281), noch het uitvoerige van Peter over Hercules in het *Mythologisch lexikon* van ROSCHER (I, 2, 3017) helpen ons verder. Het recente boek van P. LAMBRECHTS : *Contribution à l'étude des divinités celtiques* (2) bevat wel een kort hoofdstuk over de Herculesvereering in Gallië, maar onze *Hercules Deusoniensis* komt er niet in voor, wel echter *Hercules Magusanus*, die uitdrukkelijk als Germaansch wordt gecatalogeerd (3). Alleen E. NORDEN heeft tot nog toe getracht een oplossing te vinden (4). Zijn theorie is de volgende : *Deuso* wordt door den XVIIIe-eeuwschen Nederlandschen philoloog H. CANNEGIETER in zijn *De mutata Romanorum nominum sub principibus ratione* (Utrecht, 1758), blz. 143

(1) Over het taalkundig belang van die *i*, zie verder blz. 80.

(2) Univ. te Gent. Werken uitgeg. door de Fac. der Wijsb. en Let., afl. 93 (Brugge, 1942), pp. 157-159.

(3) Zie reeds vroeger van denzelfden geleerde *Où en est le problème de la nationalité du peuple trévire* (*Antiquité classique*, d. VII, 1938), blz. 373, n. 1, waar de aandacht wordt gevestigd op de verspreiding van den Herculescultus in Germania Inferior.

(4) E. NORDEN, *Die germanische Urgeschichte in Tacitus Germania* (1920), blz. 493 v.

met Doesburg aan de Yssel geïdentificeerd. Dit lag juist op de grens van het Frankische en het Saksische gebied. Door een blik op de *Tabula Peutingeriana* (1) wordt duidelijk dat *Castra Herculis*, daarvan niet ver verwijderd was (2). Men zou nu kunnen meenen dat Noorden de identiteit van Deuso = Doesburg = *Castra Herculis* zal verdedigen. Zoo ver gaat hij echter niet. Hij merkt nochtans wel op dat de Herculesvereering in de gebieden der oude Bataven zeer verspreid was. Het is inderdaad ook daar, meent hij, dat *Hercules Magusanus* thuis hoort, die veel vaker voorkomt dan onze *Hercules Deusoniensis*. En weer volgt NORDEN hier CANNegieter, die *Magusanus* verklaart door het toponiem *Mahusenham*, waarmee Muyswinckel-bij-Duurstede aan de scheiding van Lek en Krommen Rijn wordt bedoeld (3). Volgens NORDEN schijnt dus het heele Batavenland aan Herculesvereering te doen en daarom zou dan ook Deuso in die richting moeten gezocht worden.

Wat de localiseering van *Hercules Magusanus* betreft, wordt de meening van NORDEN gedeeld door A. W. BIJVANCK (4). Ook volgens dezen geleerde geldt het een godheid vereerd aan den Beneden-Rijn en wel door de Bataven. De naam wordt eveneens in betrekking gesteld met *Mahu-*

(1) *Itineraria Romana* (uitg. K. MILLER), Stuttgart, 1916, blz. 41. Over het Nederlandsche deel kan men raadplegen H. HETTEMA, *Het Nederlandsche gedeelte der Tabula Peutingeriana* (*Tijdschr. voor Geschied.*, d. XXXVII, 1922, blz. 295-309) en A. W. BIJVANCK, *De Tabula Peutingeriana en de kaart der Romeinsche wegen in Nederland* (*Geschiedkundige Atlas van Nederland: De Romeinsche tijd*, 1929). Daar is ook een reproductie te vinden, evenals in BIJVANCK, *Excerpta Romana*, I, achteraan. Ook bij E. DESJARDINS, *Géographie de la Gaule Romaine*, IV (1893), pl. IX.

(2) Cf. ook H. HETTEMA, *De Nederlandsche wateren en plaatsen in den Romeinschen tijd* (1938), blz. 50 v.

(3) Cf. de oude vormen *Fregrimahusenhem* en *Fengrimahusonham* in L. P. C. VAN DEN BERGH, *Oorkondenboek van Holland en Zeeland*, I, 1866, n° 33, blz. 23 ($\pm$ 960).

(4) *Excerpta Romana*, II (Inscripties) (1935), blz. 535.

senham. De philoloog J. DE VRIES heeft echter een eenigszins verschillende interpretatie verdedigd in zijn *Altgermanische Religionsgeschichte* (1). Hij doet opmerken dat men acht opschriften met den naam *Hercules Magusanus* heeft gevonden. Eén werd opgericht door de *Equites singulares* te Rome in 219, één in de nabijheid van Falkirk aan den Antonijnschen wal, één te Bonn en de overige in Beneden-Germanië : bij Deutz, bij Xanten, bij Ruimel niet ver van St.-Michielsgestel, bij Malburgen onder Huissen en bij Westkapelle (2). De geographische verspreiding van deze wijdingsopschriften bewijst dat, indien deze godheid niet als uitsluitend Bataafsch kan beschouwd worden, haar vereering toch in het bijzonder te localiseeren is aan den Neder-Rijn. Zelfs de buiten dit gebied gevonden opschriften kunnen met die streek in verband worden gesteld. Aldus het te Rome ontdekte (3). Dat van Falkirk is zijn ontstaan verschuldigd aan een soldaat van een *ala Tungrorum* en dat van Bonn aan een centurio van de *Legio I Minervia pia fidelis*, eenheid waarvan officieren en manschappen gedenkteekens hebben opgericht voor verscheidene Germaansche godheden, waarvan de meeste in het Rijngebied werden vereerd.

Tot hiertoe is het eenige afwijkende element in de verklaring van DE VRIES dat hij niet, met NORDEN en BIJVANCK (4), aanneemt dat *Hercules Magusanus* specifiek Bataafsch zou zijn (5). Dit belet niet dat hij hem — wat

(1) *Op. cit.*, I (Berlijn-Leipzig, 1935) (*Grundriss der Germ. Phil.* van HERM. PAUL, 12/1), blz. 176 v.

(2) Men hoeft ook rekening te houden met armbanden gevonden te Bonn (?), Keulen, Grimlinghausen en Tongeren. Cf. BIJVANCK, *Excerpta*, II, n° 1450.

(3) DE VRIES steunt op M. BANG, *Die Germanen im Römischen Dienst* (1906), blz. 86, wat betreft de recruteering der *Equites singulares*.

(4) De opinie dier geleerden gaat eigenlijk terug op Mommsen.

(5) Het voornaamste argument dat men in dien zin zou kunnen doen gelden is dat het gedenkteeken van Ruimel opgericht werd

ten andere niet te loochenen lijkt — op den Neder-Rijn localiseert.

Hij ontkent nochtans de mogelijkheid van een etymologisch verband tusschen *Magusanus* en *Mahusenham* = Muyswinckel. Volgens hem is *Mahusenham* niet Muyswinckel, maar moet men rekening houden met den vollen vorm *Fregrimahusenhem*, die gelijk zou staan met Vreeswijk. Wat er ook van zij, de verspreiding van den naam op de opschriften is te breed, meent DE VRIES, om een verband met een zoo enge localiseering als Muyswinckel of zelfs Vreeswijk toe te laten, des te meer daar ook de taalkundige overeenkomst tusschen *Magusanus* en *Fregrimahusenhem* niet bevredigend is. In een noot verwijst DE VRIES dan naar den gallischen vorm *magos* = veld en naar het werkwoord *magan* (1). Eigenaardig is hierbij wel eenigszins dat men naar een keltische etymologie — afgeleid van een gemeen naamwoord en niet van een toponiem — zou moeten grijpen om den naam van een zeker specifiek Germaansche en meer bepaald Neder-Rijnsche godheid te verklaren (2). Wat er ook van zij, er blijft — en daarover schijnt iedereen het eens te zijn — dat Hercules bijzonder aan den Neder-Rijn werd vereerd.

Zulks is dan ook in hoofdzaak het argument dat NORDEN er toe brengt om de door CANNEGIETER voorgestelde interpretatie *Deusoniensis* = van Deuso = van Doesburg aan

door een „*Flaus Vihirmatis filius, summus magistratus civitatis Batavorum*” (*C. I. L.*, XIII, 8771).

(1) TH. VON GRIENBERGER, *Zwischenvocalisches h in germanischen und keltischen Namen der Römerzeit* (*Beiträge v. Paul en Braune*, XIX, 1894), blz. 527; F. KAUFFMANN, *Mythologische Zeugnisse aus römischen Inschriften* (*ibid.*, XV, 1891), blz. 553 v.

(2) Zulks is nochtans ook de meening van C. JULLIAN, *Hist. de la Gaule*, IV, blz. 577 en VI, blz. 35, n. 1, met dit verschil dat *Magusanus* hier wordt verklaard als beschermmer van de markt (*magus*). Een bewijs te meer van de zwakke bewijskracht van vele keltische of pseudokeltische taalkundige elementen in etymologische verklaringen.

te nemen. Over de juistheid van de eerste twee termen van deze identiteit kan wel geen twijfel bestaan. Alleen Deuso = Doesburg moet nog bewezen worden.

Alvorens over te gaan tot het onderzoek van de oude vormen voor het toponiem Doesburg, moeten we nog even stilstaan bij het probleem van de localiseering van *Castra Herculis*. BIJVANCK identificeert deze versterking met een plaats in de Over-Betuwe, niet ver van Haalderen, op ongeveer 17 km. van Nijmegen (1). Het vraagstuk werd nog eens bestudeerd door F. KROON (2) op een wijze die geen genade heeft gevonden in de oogen van H. HETTEMA (3). Welke ook de verschillen in de localisatie mogen wezen (Haalderen, Hunerberg) (4), steeds worden we naar het zelfde deel van het Neder-Rijngebied verwezen, wat, ten andere, door de *Tabula* buiten twijfel wordt gesteld. We komen telkens terecht ergens tusschen Duurstede en Doesburg, dus ergens op de Nederlandsche waterlinie, die het Romeinsche Rijk een tijdlang beschermd heeft en waarvan de versterkingen nog door Julianus na het midden der IVe eeuw worden hersteld (5).

Ook weer deze localiseering van *Castra Herculis*, die ten andere traditioneel is, wijst op de verbreiding van den Herculescultus in het heden Nederlandsch gedeelte van het

(1) *Excerpta*, I, blz. 545.

(2) *Waar lag Castra Herculis?* (*Bijdragen voor Vaderlandsche Gesch. en Oudheidk.*, VIIe reeks, 8^e d., 1937, blz. 213-228). KROON polemiseert in tamelijke vage termen tegen Norden. Zijn heele redeneering gaat uit van het feit dat hij denkt dat Norden *Castra Herculis* met Doesburg wil identificeeren, wat mis is. Norden verdedigt alleen de identiteit Deuso = Doesburg.

(3) *Op cit.*, blz. 50 v.

(4) KROON, *op. cit.*, blz. 225. Schets blz. 218.

(5) BIJVANCK, *Nederland in den Romeinschen tijd*, II (1943), blz. 653 en HETTEMA, *loc. cit.* Cf. ook mijn hoofdstuk over de Franckische kolonisatie te verschijnen in *Algemeene Geschiedenis der Nederlanden* onder redactie van H. VAN WERVEKE, J. ROMEIN en J. NIERMEYER, d. I (Utrecht, De Haan).

Neder-Rijnsche gebied. Reden te meer om Deuso, waar door de numismatiek een Herculescultus wordt vastgesteld, te identificeeren met Doesburg, dat in bedoeld gebied ligt. Maar — en dit moeten we nu onderzoeken — is het taalkundig mogelijk een dergelijke identificatie aan te nemen?

Het woord *burg* in Doesburg hoeft daarin natuurlijk geen rol te spelen. We moeten alleen weten of het mogelijk is van *Deus(o)* tot *Does-* te komen, dus eigenlijk van *eu* tot *oe*.

Wat is eigenlijk die *eu*-klank? Met Nnl. *eu* heeft hij niets te maken. *Deuso* of liever *Deusone* komt inderdaad voor in een latijnschen tekst, nl. dien van Hieronymus waaraan deze bijdrage haar titel ontleent. Bijgevolg hebben we te doen met een latijnsche transcriptie van een oud-germaanschen klank. Na een eerste zeer vlug mislukte poging om zelf uit de taalkundige evolutie wijs te worden — mislukking die ik als historicus van den aanvang af voorzien had — ben ik dus bij enkele germanisten te raad gegaan.

Prof. A. VAN LOEY was zoo vriendelijk mij volgende nota mede te deelen :

„De vormen zijn in chronologische orde : 260 : Hercules „Deusoniensis ; 373 : Deusone ; VII° *saec* : Diosone.

„Ondersteld wordt dat het woord germaansch is, en, „zoo niet, aan den germaanschen klankstand is aangepast. „In ieder geval moest het woord, na de nederzetting van „Germanen, een ontwikkeling hebben in overeenkomst met „de germaansche klankwetten.

„*Deusone* ziet er dan uit als een zwak substantief, vrou- „welijk, met een latijnse *e* (= *ae*?) als aanduiding van een „plaats.

„Van *Deusōn-* verwacht men als chronologische ont- „wikkeling : **deosōn-*, *dioson-*, *diese(n)*, *dieze* (1).

(1) Op deze evolutie wees me ook Prof. W. PÉE. Dit zou dus niet kwalijk passen bij het reeds vermelde Diessen.

„Het bevat den diftong -*ēy*-, zooals hij ook te vinden is in den volkerennaam *Greuthungi* (saec. IV) bij Ammianus.

„Uit dit *dēysōn*- ontstaat dus *dieze*, of, indien *eu* van een umlautsfactor (b. v. *i* of *j*) gevolgd wordt, *iu*, waaruit *uu* (en na de 14^e eeuw) *ui* dus *diusi(n)*, *duuse(n)*, *duize(n)*, *duis*.

„Men zou kunnen denken dat deze laatste vorm *duis* in *Doesburg* schuilt, maar zoo een verklaring gaat bezwaarlijk op.

„Want de *oe* in *Doesburg* wijst, ofwel op een oudere, westgerm. *ō* (evenals in *broeder* uit *brōder*), — en in de, taalkundig gesproken, Saksische streek aan de Yssel en in Gelderland, verwacht men veeleer *Dōsburg* —, ofwel op een westgerm. *û* (d. i. de *oe*-klank), die niet tot *uu*-gepalataliseerd werd (zooals b. v. wel in *huus* „huis”, uit een vroeger *hūs*).

„Nu staat *Doesburg* juist op de grens van het gebied waar men ten Westen *uu* zegt en ten Oosten nog *û*. *Doesburg* kan dus tot een ouder *Dūsburg* opklimmen, hoewel het erg bevreemdend is dat M. SCHÖNFELD het in zijn opstel over *oe*-relikten (*Med. Akad. v. Wetensch. Afd. Lett.*, dl. 73, A. 1, 1932) niet als voorbeeld aanhaalt.

„De oorsprong van *Doesburg* schijnt niet bekend te zijn?

„Om *deuso-/deusi*- met *Doesburg* in verband te brengen, moet men onderstellen :

„a) dat een vorm *duus*- (< **deusi*-) verward is met een vorm *duus* (< *dūs*-) en dan ook, verkeerdelijk, *does* (met *oe* = *û*, i. pl. v. *uu*) is gespeld ;

„b) dat in *Doesburg* een oud *dūs* schuilt, welk in ablautsverhouding tot *deus*- zou staan (vgl. nhd. *schliessen* en ndl. *sluiten*, *biegen* en *buigen*, enz.).

„Beide hypothesen zijn ten zeerste gewaagd.

„Voorloopig blijft dus, taalkundig gesproken, *deuson* van *Doesburg* gescheiden.”

In een aparte brief vestigde Prof. VAN LOEY ook nog de aandacht op het feit dat FÖRSTEMANN (II, 1, 779, 2) Deuso identificeert met Duisburg in Deutschland (1) en dat MANSION (*Voorn. Bestandd. der Vl. Plaatsn.*, 32) voor Duisburg (Belg. Brab.) uitgaat van een *deus*-vorm (2). Niettegenstaande zijn afwijzende interpretatie verwees de geleerde Brusselsche germanist me toch voor alle veiligheid naar Dr. M. SCHÖNFELD, wiens taalkundige bevoegdheid voor het gebied waarin Doesburg ligt bijzonder groot is. Deze geleerde deelde mij de volgende zeer interessante opmerking mede :

„Inderdaad heb ik indertijd bij de bestudeering van de „*oe*-relicten mij ook bezig gehouden met den naam *Doesburg*, maar daar ik niet tot een conclusie kon komen, heb „ik hem niet vermeld.

„*Doesburg*, dat volgens oude fabels *Drusi burgum* zou „zijn, komt in de volgende oude vormen (N. G. N., 3, 78 v.) „voor : a° 888 *Diusburch* (ἀπ. εἰρ.) (3), 11^e en 12^e eeuw „*Duisburg*, 13^e eeuw *Dus-* en *Dos-*, a° 1277 voor 't eerst „*Doesburg*. De naam is moeielijk te scheiden van Duitsch „*Duisburg* (ouder *Dius-Thuis-*, FÖRSTEMANN, II, 1, 779) ; „evenmin van Zuid-Nederl. *Duisburg* (VAN DE WIJER, „*De Vlaamsche Gemeentenamen*, blz. 19), waarvoor in de „15^e eeuw *Duysborch* (N. G. N. 3, 79), maar a° 1625 *Doesburch*. Dit zijn de drie bekendste namen, maar het aantal „*Doesburg's*/*Duisburg's* is daarmee niet uitgeput. De oudste „vormen schijnen dus te wijzen op *iu*, waaruit *ū*, later *ui* „moest ontstaan, maar hoe deze klank dan ontspoord is

(1) Cf. daarover verder blz. 83.

(2) Ook Dr. M. GYSSELING, dien ik insgelijks raadpleegde, is van meening dat een evolutie *deus* > *dūs* > *duis* goed mogelijk is.

(3) L. SLOET, *Oorkondenboek van Gelre en Zutphen*, d. I, 1872, n° 60, blz. 60. Het geldt hier eigenlijk een tekst uit het Chronicon van Regino, zoodat we hem omtrent 906-908 kunnen dateeren (W. WATTENBACH, *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter*, I⁷, 1904, blz. 312).

„tot *oe*, weet ik niet. Zijn daarentegen de oudste spellingen „onjuist, dan zou men de later opduikende *oe* voor oor- „spronkelijk kunnen houden en de *û/ui* voor jonger. Ten „gevolge van deze onzekerheid kan men ook bezwaarlijk „tot een passende etymologie komen. Er zijn verschillende „mogelijkheden : a) eerste lid een persoonsnaam : *Doedens-* „*burg* → *Doe(n)sburg* ; b) *Does-* uit **duns-* ; vgl. mnl. *doest* „‘spelt’, ndl. *duist* ‘stuifmeel’, ofri. *dúst*, maar ook ndl. *dons*, „hgd. *Dunst* ; topon. = met gras of laag hout begroeid „land. CARNOY (*Dict.*, 151) spreekt van germ. **dusjō* „‘tas de pierres’. Ook bestaat er een woord *dose* ‘lichtveen’ „(N. G. N., 7. 14).

„En nu *Deuso*. Het betreft de nederlaag, die in 373 aan „de Saksen werd toegebracht door Valentinianus I : *Saxones* „*caesi Deusone in regione Francorum*. Hier werd vereerd „de uit munten o. a. van keizer Postumus bekende *Hercules* „*Deusoniensis*. Terwijl het Zuid-Nederlandsche *Duisburg* in „den regel wordt opgeëischt voor *Dispargum* (Greg. „*Turon.*) — m. i. zonder voldoende gronden — (1), moet „*Deuso* meestal *Duisburg* in Duitschland zijn, al zijn er „ook, die, geheel ten onrechte, het teruggevonden hebben „in *Deutz*, dat immers oudtijds *Divitia* heette (2). Ik meen „dat het NORDEN (*Die germanische Urgeschichte*, 1920, „blz. 492 vv.) is, die op het voetspoor van Cannegieter „(1758 : *ipse existimo Deusonem esse Doesburgum*) in nieu- „wren tijd met klem het eerst *Deuso* = *Doesburg* verde- „digd heeft, en dat op grond van de ligging in verband met „de *Castra Herculis*). Indien *Dius* terecht wordt vermeld „als de oudste vorm, is het m. i. taalkundig mogelijk, „evengoed als identificatie met *Duisburg* ; men moet dan „aannemen, dat de korte naam is versmolten met het be- „kende *burg* tot één geheel. Maar de historicus heeft m. i.

(1) Cf. verder blz. 83.

(2) Zie hierboven, blz. 69, n. 1.

„niet het recht, aan de taalkunde argumenten te ontleenen
 „ten behoeve van een dergelijke gelijkstelling; indien
 „echter historische gronden deze aannemelijk maken, dan
 „heeft de taalkundige niet het recht hem linguistische
 „ketterij te verwijten.”

En zulks is m. i. wel degelijk het geval: er zijn historische gronden voor de gelijkstelling *Deuso* = *Doesburg*. Natuurlijk kan men eerst nog vragen: indien volgens zekeren *Deuso* zoowel voor *Doesburg* als voor *Duisburg* kan staan, waarom dan een localiseering in Gelderland verkiezen boven een in Brabant? Daarop kan men eerst en vooral antwoorden dat de *Herculesvereering* — men denke aan *Hercules Deusoniensis*! — geographisch verband houdt met het gebied van den Neder-Rijn, wat past bij *Doesburg* en niet bij *Duisburg*. Daarenboven kan men, geloof ik, ook een argument vinden om de eerste localiseering zeer waarschijnlijk te maken in de passussen over den slag tegen de Saksers bij Ammianus Marcellinus (XXVIII, 5, 1-7 en XXX, 7, 8) (1) evenals in JORDANES, *De summa temporum*, 309 (2).

Het heet inderdaad bij Ammianus dat de Saksers verslagen werden toen ze op den terugtocht naar hun land waren, en bij JORDANES wordt gezegd dat vijandelijkheden plaats hadden *Reni in limbo*. Nu schijnt het wel dat de Oude Yssel, althans omtrent den tijd van Julianus, de grens uitmaakte tusschen de Frankische Chamaven en de Saksers (3). Dat alles wijst wel degelijk naar *Doesburg* en sluit ook *Diessen* in Noord-Brabant uit (4).

(1) Uitg. CLARK, II, blz. 477 en 547.

(2) M. G. H. Auct. Ant., d. V, blz. 39.

(3) W. KOCH, *De oorlogen door keizer Julianus den Afvallige in de Nederlanden gevoerd* (Bijdr. Vaderl. Gesch. en Oudheidk., 3^e r., d. 10, 1899), blz. 24, 41. Het begrip „grens” moet natuurlijk niet te strikt worden opgevat.

(4) Cf. hooger blz. 68, 78.

Tot nog toe leidt geheel onze documentatie tot de conclusie : Deuso = Doesburg in Gelderland en niet Duisburg in Brabant. Maar er is ook nog Duisburg aan de Roer in Duitschland !

Het schijnt echter wel dat we deze laatste plaats geheel buiten rekening mogen laten en dit om twee redenen. De eerste is dat de oudste vormen van dezen toponiem doorgaans Dispargum of iets dergelijks zijn. Ziehier een korte lijst : *Diuspargo quod vulgariter dicimus Diusburg* (966) in een diploma van Otto I, *Diospargo* in een oorkonde van Otto II, *Dusparge*, *Dispargo*, *Diaspurgo* in diploma's van Otto III, *Dispargium* in 1133 en *Dispargum* bij Adam van Bremen (XIe eeuw) (1). Nu is Dispargum een oude vorm, die reeds voorkomt bij Gregorius van Tours (II, 9), welke zelf oudere bronnen heeft afgeschreven, waarschijnlijk dagteekend uit den laat-romeinschen tijd (2). Moest dus, bij Hieronymus, Duisburg aan de Roer bedoeld zijn, dan bestaat er veel kans dat daar niet de vorm *Deusone* zou te lezen staan, maar een andere, die een zekere gelijkenis zou vertoonen met de ook later betuigde *Dispargum*-vormen, vermits deze, naast het *vulgariter* gebruikte *Diusburg*, wel archaïsmen schijnen te zijn.

De tweede reden waarom men Duisburg aan de Roer mag verwerpen is dat men moeilijk kan aannemen dat, in de tweede helft der IVe eeuw, de door de Saksers gevolgde weg om naar hun land terug te keeren zou geloopt hebben over het Roergebied, terwijl zulks zeer goed mogelijk is voor de Ysselstreek (3).

(1) Cf. J. GILISSEN, *op. cit.*, p. 92, n. 2.

(2) Dit wil daarom niet zeggen dat men het Dispargum van Gregorius van Tours hoeft gelijk te stellen met Duisburg in Duitschland, zooals dat gedaan werd door K. PLATH, *Die Königspfalzen der Merovinger en Karolinger*, I. *Dispargum* in *Bonner Jahrbücher*, d. XCV, 1891, blz. 121-180.

(3) Cf. B. SLICHER VAN BATH, *Mensch en land in de middeleeuwen*.

* * *

De localiseering van Deuso te Doesburg werd, naar ik meen, in de voorgaande bladzijden zoo waarschijnlijk gemaakt als het materiaal waarover we kunnen beschikken het toelaat. Dit sluit natuurlijk de aanwezigheid van de Salische (1) Franken in Belgisch Brabant omtrent 370 uit. Dat zulks ook het geval is voor de periode omtrent 388 heb ik reeds hooger aangeduid (2). Anderzijds schijnt dus omtrent 370 Doesburg in Gelderland nog in hun gebied te liggen (*in regione Francorum*) (3). Van een IVe eeuwse kolonisatie van Brabant zooals die wel eens aangenomen wordt (4) zal dus niet veel meer terecht komen. Worden we dan wellicht teruggebracht tot de chronologie van DES MAREZ die, zooals men weet, een groot verschil in den tijd aannam tusschen een zeer vroege Vlaamsche en een veel latere Brabantsche kolonisatie? Ik denk het niet.

In een opstel over *De Franken en Actius* (5) heb ik er aan herinnerd dat men na 358 en gedurende bijna een eeuw eigenlijk niets meer verneemt over de noordelijk groep der Franken, wat betreft hun opmarsch in zuidelijke richting. Indien omtrent 370 Doesburg in Gelderland nog in hun

Bijdrage tot een geschiedenis der nederzettingen in Oostelijk Nederland d. II (Assen, 1944), blz. 122 sqq. en vooral blz. 148, die aantoon dat het Saksisch kerngebied gansch in het Noorden van Laag-Duitschland is te zoeken.

(1) Ik gebruik hier dezen traditionneelen naam, alhoewel daarmee voor het tijdvak der landname zeer weinig kan worden aangevangen.

(2) Cf. blz. 64, n. 1.

(3) Het onderscheid tusschen „Saliërs” en „Chamaven” heeft alleen in lateren tijd nog een zekere draagwijdte wat betreft de wetteksten (*lex salica*, ewa *Chamavorum*). Wat de migratie en de kolonisatie betreft zou men beter doen alleen van Noord- en Oost-groep te spreken, eerder dan van Saliërs, Ripuariërs, enz.

(4) Cf. *Supra*, blz. 64.

(5) *Kritische bijdrage tot de chronologie van den opmarsch der Franken in België en Noord-Frankrijk* (*Bijdragen voor de geschiedenis der Nederlanden*, d. I, 1946, blz. 1-15).

gebied ligt, zullen ze wel niet veel verder naar het Zuiden zijn afgedaald dan Toxandrië, waar ze in 358 waren. De tekst van Gregorius van Tours over de gebeurtenissen aan het Kolenwoud in 388 heeft met een zuidelijke beweging van de Noord-Franken niets te maken. Ook bij den strijd aan den Rijn in 406 hoort men niets over hen. En hetzelfde kan men vaststellen gedurende de campagnes van Aëtius tegen de Ripuariërs in het Rijngebied in 428, 431-32, $\pm$ 440 en $\pm$ 446. Het schijnt wel dat de Noord-Frankische groep zich gedurende geheel dien tijd heeft stil gehouden en dat zij eerst uit die rustperiode is getreden met Chlogio, den eersten historischen Merovinger, door Aëtius verslagen nabij *Vicus Helena* (Hélesmes, Frankr., Dép. Nord), op een oogenblik dat ik meen te kunnen plaatsen tusschen 446 en 451 (1). Dit chronologisch verloop en de vaststelling dat de verschillende *disciplinae*, die men over de Frankische kolonisatie in België en Noord-Frankrijk heeft onder-vraagd, eerder tegenstrijdige bevindingen hebben opge-leverd (2), bracht me er toe een vierde-eeuwsche en zelfs een vroeg-vijfde-eeuwsche Frankische kolonisatie van de hand te wijzen voor verreweg het grootste gedeelte van België en voor gansch Noord-Frankrijk. De door mij aan-

(1) C. VERLINDEN, *op. cit.*, blz. 12. Daar wordt het resultaat uit-eengezet van mijn onderzoek over de chronologie der bij SIDONIUS APOLLINARIS, *Carmina*, V, 211-230 (*M. G. H. Auct. Ant.*, d. VIII, blz. 193) verhaalde feiten. Cf. ook A. LOYEN : *A la recherche de Vicus Helena* (*Revue des Etudes anciennes*, d. XLVI (1944, ver-schenen in 1946), blz. 121-134) die nochtans Vicus Helena zoekt in het gebied van Vis-en-Artois of van Vitry-en-Artois, wat echter voor ons onderzoek hetzelfde resultaat geeft.

(2) De leemte in de historische teksten tusschen $\pm$ 350 en $\pm$ 450 wordt op bevredigende wijze aangevuld noch door de archeologie, noch door de toponymie, noch door de historische dialectgeogra-phie, noch door de rechtsgeschiedenis, noch door de historische aardrijkskunde. Cf. mijn reeds vermeld hoofdstuk over de Fran-kische kolonisatie in *Algemeene Geschiedenis der Nederlanden*, d. I (Utrecht, De Haan) waar ik den laatsten stand van de in die ver-schillende wetenschappen voorgestane strekkingen heb uiteen-gezet.

gevoerde bewijsgronden kan ik hier natuurlijk niet herhalen. Het volstaat voor het oogenblik nog even te onderstrepen dat de localiseering van het Deuso *in regione Francorum* uit 373 te Doesburg, aantoonst dat de tekst van Hieronymus niets vermag te leeren over een opmarsch der Franken in zuidelijke richting en dus onrechtstreeks mijn laattijdige dateering van dien opmarsch bevestigt.
